

Udział psychologa w przesłuchaniu małego świadka – wyzwania i pułapki

Jerzy Wojciechowski^a, Karolina Stala^b

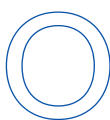
^aWydział Psychologii Uniwersytetu Warszawskiego;

^bII Opiniodawczy Zespół Sądowych Specjalistów Sądu Okręgowego w Warszawie

Udział w przesłuchaniu małego świadka oraz wydanie opinii psychologicznej dotyczącej jego zeznań jest niewątpliwie jednym z najtrudniejszych zadań stojących przed biegłym psychologiem. W artykule przedstawiono przegląd pułapek – miejsc, które wydają się szczególnie trudne dla biegłego psychologa i w których łatwo o popełnienie błędu, przeoczenie istotnych danych lub błędną interpretację uzyskanych informacji. Autorzy zilustrowali je przykładami pochodzącymi z rzeczywistych spraw oraz wypunktowali zalecenia, o których na danym etapie przesłuchania lub tworzenia opinii warto pamiętać. W podsumowaniu przedstawili i omówili ogólnejsze rekomendacje, które mogłyby poprawić jakość opinii psychologicznych dotyczących zeznań małego świadka. Nie ulega wątpliwości, że zarówno udział w przesłuchaniu dziecka, jak i przygotowanie opinii wymaga od biegłego wysoce specjalistycznych wiedzy i umiejętności. Autorzy mają nadzieję, że niniejszy artykuł będzie wkładem do dalszej dyskusji nad poprawą jakości zarówno przebiegu przesłuchania małego świadka, jak i samej opinii psychologicznej.

SŁOWA KLUCZOWE:

ZEZNANIA, MAŁOLETNI, DZIECKO, POKRZYWDZONY, PRZEŚŁUCHANIE, BIEGŁY, OPINIA

od wielu lat, po nowelizacjach Kodeksu postępowania karnego (kpk) z roku 2003 (Dz.U. z 2003 r. Nr 17 poz. 155), 2005 (Dz.U. z 2005 r. Nr 141 poz. 1181) i 2013 (Dz.U. z 2013 r. poz. 849), najmłodsi świadkowie są

otoczeni szczególną ochroną w trakcie udziału w przesłuchaniu w sprawach karnych. Nie zmienia to jednak tego, że dla dziecka uczestnictwo w całej procedurze związanej z przesłuchaniem jest sytuacją trudną. Z jednej strony jest szansą na opowiedzenie swojej historii oraz uzyskanie pomocy i ochrony, z drugiej jednak – może być związane z ryzykiem wtórnej wiktyimizacji (Szymańska-Pytlińska, Chodecka, 2014). To właśnie m.in. w celu zapobieżenia wtórnej wiktyimizacji wprowadzono wspomniane wcześniej przepisy i inne procedury, w tym zdecydowano się na obligatoryjny udział psychologa w przesłuchaniu dziecka (Horna, 2014; Osiak, 2016). Tym samym wzrosły jednak wymagania w stosunku do roli psychologa w trakcie przesłuchania oraz znaczenie psychologicznej oceny zeznań dzieci.

W ciągu wielu lat obowiązywania nowych przepisów powstało dużo cennych opracowań, raportów z badań oraz wytycznych dotyczących zarówno samego przesłuchania (jego przebiegu, prowadzenia), jak i psychologicznej oceny zeznań (m.in. Fundacja Dajemy Dzieciom Siłę, 2018; Fundacja Dzieci Niczyje, 2011; Gadomska-Radel, 2015; Horna, 2014; Makaruk, Włodarczyk, 2020; Marten, 2012; Trocha, 2011). Mimo to udział w przesłuchaniu małoletniego (szczególnie w trybie art. 185a kpk¹) jest zdecydowanie jednym z najtrudniejszych zadań stojących przed biegłym psychologiem. Zarówno w trakcie przesłuchania, jak i podczas przygotowywania opinii biegły musi się zmierzyć z wieloma wyzwaniami, a wręcz pułapkami, które mogą przekreślić wysiłki przesłuchującego i biegłego oraz podważać wartość uzyskanych od świadka informacji lub samej opinii psychologicznej.

Dziecko bez wątpienia może być bardzo wartościowym świadkiem, jednak pod warunkiem zachowania właściwych standardów w czasie przesłuchania i przygotowywania opinii. To bowiem od profesjonalistów w dużej mierze zależy, na ile wartościowe będą uzyskane od niego informacje. Celem tego artykułu jest właśnie zwrócenie uwagi na związane z przesłuchaniem małoletniego pułapki – miejsca, w których łatwo o popełnienie błędu, przeoczenie istotnych informacji lub nadinterpretację zebranych danych. Przytoczone przykłady pochodzą głównie ze spraw dotyczących wykorzystywania seksualnego małoletnich przez członka rodziny, dlatego artykuł ten może być pomocny szczególnie w tym rodzaju spraw. Mamy jednak nadzieję, że uda się za pomocą przytoczonych przykładów wskazać obszary szczególnie trudne, na które biegły psycholog może natrafić bez względu na rodzaj sprawy.

1 Przesłuchanie świadka pokrzywdzonego przestępstwami z wykorzystaniem przemocy, groźby bezprawnej lub przestępstwem przeciwko wolności, wolności seksualnej i obyczajności lub przestępstwem przeciwko rodzinie i opiece.

Przykłady, którymi będą ilustrowane poszczególne pułapki, pochodzą z rzeczywistych spraw, chociaż szczegóły zostały zmodyfikowane, aby nie można było zidentyfikować konkretnego przesłuchania i opinii. Na koniec każdego z rozdziałów przedstawiono rozważania nad możliwością poradzenia sobie w opisanej sytuacji, a całość artykułu zwięźczo podsumowaniem wraz z krótkim omówieniem ogólnych zaleceń dla biegłych.

PUŁAPKA PIERWSZA: ROZMOWY, KTÓRE DZIECKO ODBYŁO PRZED PRZESŁUCHANIEM

Przykład:

W trakcie zeznań zarówno matka dziewczynki, jak i jej babka macierzysta przyznawały, że wielokrotnie poruszały z dzieckiem kwestie zachowania ojca w trakcie spotkań z córką. Zadawały dziecku wiele pytań na ten temat, a matka przed przesłuchaniem przekazała córce, że ma w jego trakcie powiedzieć to, co wcześniej usłyszała od matki.

Nierzadko w aktach sprawy można natrafić na informacje o tym, że przed przesłuchaniem różne osoby (m.in. rodzic, psycholog, nauczyciel, terapeuta) wielokrotnie rozmawiały z dzieckiem o jego relacji z podejrzanym/oskarżonym oraz niepokojącej ich sytuacji lub wręcz „przygotowywały”² dziecko do przesłuchania – instruowały, co ma powiedzieć. Oczywiście można to uznać za przejaw troski o dziecko lub zachowania mające na celu udzielenie mu pomocy poprzez ułatwienie ujawnienia wykorzystywania seksualnego. Z drugiej strony jest to jednak sytuacja niewątpliwie niebezpieczna z punktu widzenia wartości późniejszych danych uzyskanych od dziecka. Zagrożenie to jest związane m.in. z brakiem możliwości sprawdzenia, jak wyglądał przebieg tych rozmów, oraz zweryfikowania, czy w ich trakcie nie pojawiły się elementy mogące wpłynąć istotnie na treść wypowiedzi świadka.

Warto w tym miejscu przypomnieć, że w licznych badaniach dowiedziono możliwości wszczęcia, a nawet spontanicznego powstania, tzw. fałszywych wspomnień – raportów pamięciowych odnośnie do sytuacji, których dana osoba nigdy nie doświadczyła. Wykazano także, że możliwe jest zarówno wszczęcie fałszywych szczegółów jakiegoś zdarzenia (m.in. Braun, Ellis, Loftus, 2002; Braun-LaTour, LaTour, Pickrell, Loftus, 2004; Loftus, Palmer, 1974; zob. również omówienie: Loftus, 2005),

2 Cudzysłów został użyty celowo, aby odróżnić te zabiegi od profesjonalnego przygotowania, które będzie omówione w dalszej części pracy.

jak i stworzenie rozbudowanych fałszywych wspomnień dotyczących sytuacji, która nigdy nie miała miejsca (m.in. Loftus, Pickrell, 1995). Ponadto opisywano badania lub przypadki obrazujące zaimplementowanie negatywnych (Porter, Yuille, Lehman, 1999) lub wręcz traumatycznych wspomnień (Bernheim, 1889, za: Rosen in., 2004). Stwierdzono także, że powstanie fałszywych wspomnień jest możliwe niezależnie od ich dziwaczności i niecodzienności (Otgaar, Candel, Merckelbach, Wade, 2009) oraz że mogą one być zaimplementowane w kontekście terapeutycznym (zob. m.in. Patihis, Younes Burton, 2015), w czasie sugestywnych wywiadów/przesłuchań (Scoboria i in., 2017), a nawet w trakcie zwykłych rozmów (Principe, Schindewolf, 2012). Co istotniejsze, większość badań wskazuje, że młodsze dzieci cechują się szczególną podatnością w tym zakresie (m.in. Bruck, Ceci, 1999), a rodzice – zadając pytania w sytuacji podejrzenia wykorzystywania seksualnego – często stosują pytania sugerujące (Korkman, Juulosa, Santtila, 2014).

Większa podatność dzieci na powstawanie fałszywych wspomnień pod wpływem innych osób jest wiązana z trzema czynnikami (Principe, Schindewolf, 2012). Po pierwsze, według Poole i Lindsaya (2001), wynika ona z większej trudności, jaką młodszym dzieciom sprawia monitorowanie źródła informacji – rozróżnienie, czy informacja pochodzi z jego doświadczenia, czy też została przekazana przez inną osobę (np. rodzica). Po drugie, młodsze dzieci często potrzebują wsparcia do zrelacjonowania swojego doświadczenia. I po trzecie wreszcie, są one przekonane o ogólnej wierności wszystkich posiadanych wspomnień (Principe, Schindewolf, 2012). Zielona-Jenek (2004) wskazała dodatkowo na mechanizmy społeczne mogące prowadzić do większej podatności dziecka na sugestie, czyli jego zależność od dorosłych i nierówność ich pozycji. Niestety, jeśli na jakimkolwiek wcześniejszym etapie wystąpią elementy wpływu sugestywnego, niezależnie od starań i wyszkolenia przesłuchujących, informacje udzielone przez dziecko mogą nie odnosić się do rzeczywistości, mimo ogólnej dobrej sprawności pamięci dziecięcej (Thompson, Clarke-Stewart, Lepore, 1997).

Opisywano przypadki, kiedy fałszywe wspomnienia doprowadziły do fałszywych oskarżeń (m.in. Otgaar, de Ruiter, Howe, Hoetmer, van Reekum, 2017). Niewątpliwie zbadanie częstości występowania fałszywych oskarżeń opartych na fałszywych wspomnieniach jest bardzo trudne. Podstawową trudnością jest m.in. problem z określeniem wskaźnika, który miałby być tutaj rozstrzygający – np. czy wyrok sądu, który – rozstrzygając – opiera się m.in. na dowodzie z zeznań świadka, może być takim wskaźnikiem? Myers (2008), powołując się na badania amerykańskie, kanadyjskie i australijskie (m.in. Brown, Frederico, Hewitt, Sheehan, 2000; Oates i in., 2000; Trocmé, Bala, 2005) dotyczące spraw wykorzystywania seksualnego, podsumowuje,

że fałszywe oskarżenia w tym kontekście zdarzają się dosyć rzadko. Mimo to należy o tym pamiętać i zachować szczególną czujność.

O czym warto pamiętać:

1. Nawet z pozoru niewinna rozmowa prowadzona przed przesłuchaniem może istotnie wpłynąć na informacje uzyskiwane od dziecka w czasie przesłuchania, włącznie z zebraniem danych pochodzących z fałszywych wspomnień.
2. Warto zwracać uwagę na dane z akt sprawy wskazujące na wcześniejsze rozmowy z dzieckiem na tematy bezpośrednio lub pośrednio związane z przedmiotem sprawy. Należy jednak pamiętać, że rodzice rzadko przyznają się do stosowania nacisku na złożenie zeznań (Lamers-Winkelman, 2000). Niestety brak takich informacji nie świadczy o tym, że nikt wcześniej z dzieckiem na ten temat nie rozmawiał.
3. Zawsze warto wziąć pod uwagę wszystkie rozmowy na temat sprawy prowadzone z dzieckiem przed przesłuchaniem. Należy je rozważyć w kontekście analizy motywacji do składania zeznań lub złożenia zawiadomienia o podejrzeniu popełnienia przestępstwa. Samo pojawienie się podejrzenia i zeznań dziecka w kontekście toczącej się już sprawy rozwodowej rodziców skłania niektórych do dużej ostrożności podczas psychologicznej analizy wartości złożonych przez dziecko zeznań (Lamers-Winkelman, 2000).
4. Odwołanie się w czasie przesłuchania do informacji uzyskanych od innej osoby np. „X powiedział(a) mi, że...” jest uznawane za technikę wpływu sugestywnego zachęcającą do podawania informacji zgodnych z uzyskanymi od innej osoby (Garven, Wood, Malpass, Shaw, 1998).
5. W trakcie przesłuchania należy unikać proszenia dziecka o powtórzenie tego, co mówiło wcześniej w czasie różnego rodzaju rozmów. Należy je natomiast poinformować, aby mówiło to, co pamięta, oraz to, co widziało i słyszało. Takie pouczenie może ułatwić dziecku odejście od treści w mniejszym lub większym zakresie uzgodnionych z osobami trzecimi i odwołanie się do swoich doświadczeń.
6. Oczywiście jest to, że przed wpłynięciem do organów ścigania informacji o podejrzeniu wykorzystania seksualnego dziecko musi o nim poinformować osoby dorosłe. Zrozumiałe jest również, że w trakcie takiej rozmowy dorosły będzie próbował uzyskać podstawowe informacje na temat zdarzenia. Warto jednak edukować psychologów, pedagogów, terapeutów i rodziców w zakresie konsekwencji różnego rodzaju „dopytywania” i „przygotowywania” dzieci do przesłuchania, włącznie z uświadamianiem, że stosowanie niektórych technik terapeutycznych może prowadzić do powstania fałszywego wspomnienia lub

przekonania na temat bycia ofiarą przemocy, które może mieć daleko idące konsekwencje dla funkcjonowania dziecka.

7. Ważne jest zapewnienie małoletniemu świadkowi profesjonalnego przygotowania do przesłuchania, nieobejmującego omawiania treści będących przedmiotem sprawy. Wydaje się, że najlepszym rozwiązaniem byłoby przygotowanie do przesłuchania prowadzone przez wyznaczonego biegłego nawet kilka dni przed samym przesłuchaniem lub wręcz przed złożeniem wniosku o przesłuchanie dziecka (zagadnienie to zostanie również dokładniej omówione w *Pułapce trzeciej*).

PUŁAPKA DRUGA: KRÓTKI CZAS NA PRZYGOTOWANIE PRZESŁUCHANIA I WYDANIE OPINII

Przykład:

W dniu X do Komendy Policji w Y zgłosiła się matka, składając zawiadomienie o możliwości popełnienia przestępstwa z art 200 § 1 Kodeksu karnego³ (kk). W ciągu 9 dni od złożenia zawiadomienia zostało przeprowadzone przesłuchanie dziecka, przed którym nie udało się zgromadzić wielu informacji na temat sytuacji małoletniego świadka ani innych osób zaangażowanych. Na podstawie badania dziecka i informacji uzyskanych w trakcie przesłuchania przygotowano opinię wskazującą na wysoką psychologiczną wartość uzyskanych podczas przesłuchania informacji i wysokie prawdopodobieństwo wykorzystania dziecka. Po przygotowaniu opinii zgromadzono dane (m.in. z zeznań innych świadków) o istniejącym przed złożeniem zawiadomienia konflikcie między rodzicami małoletniej, a także o poprzedzających złożenie zawiadomienia przygotowaniach matki do oczernienia byłego partnera w celu przejęcia wyłącznej opieki nad dzieckiem.

Treść art. 185a § 2 kpk nakłada obowiązek przesłuchania świadka małoletniego w terminie 14 dni od wpłynięcia do sądu wniosku prokuratora o przesłuchanie dziecka. Cele ustawodawcy wydają się jasne. W pierwszej kolejności termin ten ma zapewnić jak najszybszą ochronę dla dziecka i zrealizować zapisy dwóch dyrektyw – art. 15 ust. 3 pkt a Dyrektywy Parlamentu Europejskiego i Rady w sprawie

³ Art. 200 § 1. Kto obcuje płciowo z małoletnim poniżej lat 15 lub dopuszcza się wobec takiej osoby innej czynności seksualnej lub doprowadza ją do poddania się takim czynnościom albo do ich wykonania, podlega karze pozbawienia wolności od lat 2 do 12.

zapobiegania handlowi ludźmi oraz art. 20 ust. 3 pkt a Dyrektywy Parlamentu Europejskiego i Rady w sprawie zwalczania niegodziwego traktowania w celach seksualnych i wykorzystywania seksualnego dzieci oraz pornografii dziecięcej. Krótki termin może też zapobiec utracie informacji na skutek procesu zapominania, a przez to wspomóc ilość i jakość informacji uzyskiwanych od dziecka (Witczak, 2009). Można mieć jednak wątpliwości, czy w trakcie ustawowo wyznaczonych 14 dni jest możliwe zapewnienie biegłemu i przesłuchującemu wystarczającego czasu na zapoznanie się z materiałem dowodowym i na ewentualne wnioski o zgromadzenie nowych informacji, a także na zaplanowanie samego przesłuchania z wcześniejszym przygotowaniem do niego dziecka. Na problem z przygotowaniem przesłuchania w tak krótkim czasie zwracali uwagę niektórzy badani w raporcie na temat przestępstw (Makaruk, Włodarczyk, 2020).

O czym warto pamiętać:

Przykład ilustrujący tę pułapkę jest prawdopodobnie skrajną sytuacją pośpiechu w organizacji przesłuchania małoletniego, które nie było poprzedzone zebraniem wystarczającego materiału dowodowego (pozwalającego chociażby na rzetelne stwierdzenie, czy przesłuchanie małoletniego jest konieczne). Biorąc jednak pod uwagę nawet modelową sytuację, gdy wniosek o przesłuchanie małoletniego jest kierowany po zebraniu kluczowego materiału dowodowego, wydaje się, że dla biegłego kluczowe są następujące zadania.

1. Zapoznanie się z aktami sprawy, w tym treścią zawiadomienia (Horna-Cieślak, Budzyńska, Masłowska, 2018), i przekazanie osobom prowadzącym postępowanie, jakie informacje powinny być zgromadzone przed samym przesłuchaniem.
2. Zgromadzenie informacji lub – w przypadku ich braku w aktach sprawy – zwrócenie się o pomoc w zgromadzeniu danych na temat funkcjonowania psychospołecznego dziecka (zeznania świadków, dokumentacja medyczna i psychologiczna). Szczególnie ważne są dane świadczące o ewentualnych zaburzeniach rozwojowych i niepełnosprawności intelektualnej. W takich przypadkach jest bowiem konieczne odmienne podejście niż w przypadku dzieci z prawidłowym przebiegiem rozwoju (Pieńkowska, Fornalik, 2018; Pisula, 2008). Te informacje mogą ułatwić biegłemu nawiązanie kontaktu z dzieckiem, a w szczególnych przypadkach nawet stanowić przesłanki do rekomendowania odstąpienia od przesłuchania w sytuacji niewystarczających kompetencji dziecka do wzięcia udziału w przesłuchaniu (choć taką decyzję powinna poprzedzać próba nawiązania kontaktu z dzieckiem i przeprowadzenia badania).

3. Na podstawie zgromadzonych informacji o zdarzeniu i funkcjonowaniu dziecka przygotowanie psychologicznego planu przesłuchania (z wybraniem najważniejszych i najtrudniejszych kwestii oraz sformułowaniem głównych pytań), który następnie mógłby zostać przedstawiony przesłuchującym jako wskazówki do prowadzenia przesłuchania.
4. Zgromadzenie danych na temat osób zaangażowanych, co nie tylko umożliwi nawiązanie lepszego kontaktu (zob. również *Pułapka trzecia*), przygotowanie się do przesłuchania, ale również poznanie szerszego kontekstu sprawy, w tym relacji między małoletnim świadkiem a tymi osobami. Może to ułatwić także zrozumienie motywacji do składania zeznań, czy konkretnych wypowiedzi dziecka. W dalszej kolejności może to pomóc w analizowaniu możliwego wpływu innych osób na wypowiedzi dziecka. Jest to szczególnie istotne w przypadku dzieci, które z założenia są zależne od swoich opiekunów, a swoim zachowaniem i wypowiedziami mogą dążyć do spełnienia ich oczekiwań.
5. Pamiętanie o tym, że zebranie informacji przed przesłuchaniem jest jedynie wstępem do gromadzenia danych koniecznych do wydania opinii. Może się okazać, że wartościowa opinia może być wydana dopiero po pewnym czasie – po przesłuchaniu dodatkowych świadków lub po powstaniu innych opinii (zob. również *Pułapka szósta*). Warto pamiętać, że Kodeks nie określa terminu wydania opinii – jest on określany przez organ procesowy. Dlatego, gdy biegły uzna, że do wydania opinii potrzebne są dodatkowe informacje, zalecane jest poinformowanie o tym prokuratora i ustalenie terminu powstania opinii uwzględniającego czas na ich dostarczenie.

PUŁAPKA TRZECIA: NIEDOSTATECZNE NAWIĄZANIE KONTAKTU Z DZIECKIEM

Przykład:

Przesłuchanie odbywało się przy otwartych drzwiach, za którymi na kanapie siedziała matka dziewczynki. W trakcie całego przesłuchania dziewczynka prawie nie nawiązywała kontaktu wzrokowego z przesłuchującym, utrzymywała przy tym fizyczny dystans, nie chciała usiąść w pobliżu sędziego czy psychologa, chowała się za meblami, opierała o parapet i wyglądała przez okno. Udzielane przez nią odpowiedzi na pytania były niespójne, a w jej wypowiedziach pojawiało się dużo elementów niezwiązanych z poruszonymi wówczas treściami dotyczącymi zdarzenia. Co więcej, od czasu do czasu dziewczynka wychodziła z pokoju, a kamera nie nagrywała tego, co się działo w poczekalni, gdzie siedziała matka.

Wstępna rozmowa biegłego z dzieckiem służy nawiązaniu z nim kontaktu, ustaleniu jego indywidualnych potrzeb świadka i przygotowaniu go do czynności przesłuchania, a także – co jest równie istotne – obniżeniu lęku przed przesłuchaniem (Budzyńska, 2010; Horna, 2014; Rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości z dnia 28 września 2020 r.). Celem tych zabiegów ma być umożliwienie dziecku wzięcia udziału w przesłuchaniu oraz opowiedzenia swojej historii w obecności sędziego i psychologa. Ten etap ma zasadnicze znaczenie dla dalszego przebiegu przesłuchania i zebrania wartościowych informacji o zdarzeniu.

Mimo doniosłego znaczenia prawidłowego nawiązania kontaktu biegli zwracają uwagę, że czasami nie ma możliwości przeznaczenia na to odpowiedniego czasu, w związku z czym zdarza się, że ten etap jest ograniczany do krótkiej rozmowy psychologa z dzieckiem (Makaruk, Włodarczyk, 2020). Może się to okazać niewystarczające dla zapewnienia optymalnego poziomu komfortu małoletniemu świadkowi podczas przesłuchania nawet w przypadku dzieci łatwo nawiązujących kontakty z osobami obcymi. W czasie poruszania tematów trudnych dla dziecka jego dobro wymaga zdecydowanie bardziej pogłębionego kontaktu z psychologiem – wytworzenia u dziecka przekonania, że może takiej osobie swobodnie i na bieżąco zgłaszać swoje potrzeby oraz wątpliwości. Co więcej, warto pamiętać, że nawiązanie kontaktu pomaga też w zachowaniu czujności i uważności na dobro dziecka w trakcie przesłuchania (szerszy opis: zob. *Pułapka piąta*). Prawidłowy kontakt i zapoznanie świadka z procedurą przesłuchania należy uznać za warunek konieczny powodzenia kolejnych etapów przesłuchania dziecka.

Wyznacznikiem prawidłowego kontaktu będą obserwowana u dziecka chęć rozmowy z psychologiem i uwaga kierowana na rozmowę, adekwatne do wieku i możliwości odpowiadanie na pytania oraz utrzymywanie kontaktu wzrokowego (Engel-Bernatowicz, 2005). Z brakiem kontaktu lub niedostatecznie dobrym kontaktem mamy do czynienia w sytuacji, gdy dziecko nie udziela odpowiedzi na pytania psychologa bądź udziela odpowiedzi niezgodnych z treścią pytania, często na proste i neutralne pytania powołuje się na niewiedzę czy niepamięć lub odpowiada w sposób lakoniczny na pytania otwarte. Wskaźnikiem braku dostatecznie dobrego kontaktu jest również nastawienie małoletniego świadka na wypowiedzenie określonych treści związanych ze sprawą, zwłaszcza przed rozpoczęciem właściwej fazy przesłuchania i przy wykazywaniu przez psychologa zainteresowania innymi tematami.

O czym warto pamiętać:

Zaprezentowany opis zachowania dziecka sugeruje niedostateczne nawiązanie kontaktu z dzieckiem. Niestety konsekwencją braku nawiązania prawidłowego kontaktu z dzieckiem i nieprzygotowania go do przesłuchania może być uzyskanie mało wartościowych informacji, np. ze względu na wpływ osób trzecich obecnych w trakcie przesłuchania bądź chęć dziecka do spełnienia oczekiwań tych osób lub osób przesłuchujących. Dlatego też ważne jest:

1. Poświęcenie dostatecznego czasu na nawiązanie kontaktu z dzieckiem poprzez prowadzenie rozmowy na tematy neutralne (związane np. z zainteresowaniami, znajomymi), które pozwolą także lepiej poznać dziecko oraz ustalić, jak reaguje i odpowiada na pytania (Morrison, Flegel, 2018).
2. Zaznajomienie dziecka z procedurą przesłuchania i rolami poszczególnych osób oraz wyjaśnianie wątpliwości i łagodzenie niepokoju związanego z przesłuchaniem. Pomocne mogą się okazać przygotowane dla małoletnich świadków broszury informacyjne o procedurze przesłuchania.
3. Dostosowanie do wieku i możliwości poznawczych dziecka formy zwracania się do niego, używanego przy tym słownictwa i sposobu informowania o procedurze przesłuchania.
4. Przygotowanie dziecka do pozostania w pomieszczeniu bez obecności rodzica/opiekuna na czas prowadzenia przesłuchania. Należy tutaj wskazać, że sama obecność podczas przesłuchania osoby bliskiej dziecku – zwłaszcza jeżeli jest ona zaangażowana w sprawę lub ma jakiegokolwiek oczekiwania związane z rozstrzygnięciem sprawy – będzie wpływać zniekształcająco na wypowiedzi dziecka, które może dążyć do spełnienia oczekiwań osoby, od której czuje się zależne (Toeplitz-Winiewska, 2012).
5. Rozważenie rejestrowania zachowania i interakcji z dzieckiem od jego pojawienia się w miejscu przesłuchania – wzorem praktyk w badaniach prowadzonych przez Opiniodawcze Zespoły Sądowych Specjalistów. Takie nagrania umożliwiłyby zdobycie informacji o tym, w jaki sposób nawiązano kontakt interpersonalny z małoletnim świadkiem i jak zmieniały się jego emocje w zależności od poruszanych tematów, co pozwoliłoby na uchwycenie szerszego kontekstu umożliwiającego dokładniejszą i trafniejszą ocenę wartości psychologicznej uzyskanych od dziecka informacji.

PUŁAPKA CZWARTA: BRAK POUCZEŃ LUB BŁĘDY W TRAKCIE ICH UDZIELANIA

Przykład:

1. Przed przystąpieniem do przesłuchania sędzia zapytała, czy dziecko wie, gdzie się znajduje. Ponieważ dziewczynka nie udzieliła odpowiedzi, sędzia dopytała, czy to pomieszczenie coś dziecku przypomina. Na to pytanie padła odpowiedź, że przypomina trochę przedszkole. Sędzia odpowiedziała, że tak, to takie prawie przedszkole, tylko nie ma tutaj dzieci.
2. W trakcie pouczenia sędzia przekazała chłopcu informację, że ponieważ sprawa dotyczy jego ojca, może nie chceć o nim rozmawiać. Następnie chłopca zapytano, czy chce rozmawiać, na co odpowiedział: „Trochę mi się chce, a trochę mi się nie chce”. Przesłuchanie rozpoczęło bez rozwiania jego wątpliwości.

Każdemu świadkowi niezależnie od wieku przynależą te same prawa i ciążą na nim te same obowiązki. Przed pierwszym przesłuchaniem niezbędne jest stosowne pouczenie (art. 300 § 4 kpk), którego wzór znajduje się w załączniku do Rozporządzenia Ministra Sprawiedliwości z dnia 14 września 2020 r. (Dz.U.2020.1620). Oznacza to, że dziecko – podobnie jak dorosły świadek – ma m.in. obowiązek stawienia się na wezwanie organu, zeznawania prawdy i nie zatajania jej, choć oczywiście nie składa przysięgi ani nie grozi mu odpowiedzialność karna (Osiak, 2016). Dziecko korzysta również z tych samych uprawnień co osoba dorosła. Może odmówić składania zeznań, gdy dotyczą osoby mu najbliższej (art. 182 kpk), może uchylić się od odpowiedzi na pytanie (art. 183 kpk) oraz może być zwolnione od zeznawania lub odpowiedzi na pytanie (art. 185 kpk; Osiak, 2016).

Właściwe przekazanie dziecku informacji o jego prawach, w tym w szczególności prawie do odmowy składania zeznań, ma niewątpliwie zasadnicze znaczenie z punktu widzenia oceny prawnej zdobytych od dziecka informacji. Warto w tym miejscu przynajmniej zasygnalizować długą dyskusję toczącą się wokół pouczenia najmłodszych świadków o prawie do odmowy składania zeznań. Sokołowska wskazywała, że do 10 r.ż. dziecko nie jest w stanie zrozumieć istoty prawa do odmowy składania zeznań (m.in. Sokołowska, 1959). Przedstawiciele doktryny prawniczej (m.in. Hofmański, Sadzik, Zgryzek, 2007) są jednak zgodni, że w obowiązującym stanie prawnym każdy świadek niezależnie od wieku powinien być pouczony o przysługującym mu prawie do możliwości odmówienia udzielania informacji na temat osoby mu najbliższej. Brak prawidłowego pouczenia, ale także wprowadzenie świadka w błąd, może skutkować nawet tym, że dane zeznanie nie będzie mogło być wykorzystane jako dowód (Baj, 2008; Samborski, 2006).

Również z psychologicznego punktu widzenia niedopuszczalne jest przesłuchanie dziecka bez udzielenia mu podstawowych informacji, szczególnie na temat jego praw. Właściwe nawiązanie kontaktu ma pomóc dziecku w dojściu do psychicznej i emocjonalnej gotowości do zeznawania, natomiast przekazanie informacji o oczekiwaniach oraz procedurach ma mu zapewnić chociażby w podstawowym zakresie poczucie bezpieczeństwa i kontroli sytuacji (Zmarzlik, 2007), a także poczucie nadania mu podmiotowości w tej obcej dla niego procedurze. W ramach tego przygotowania dziecku są udzielane podstawowe instrukcje mówiące o tym, że może sygnalizować, jeśli czegoś nie wie lub nie rozumie, a także gdy dorosły popełnia błąd. Ponadto przygotowanie służy wyjaśnieniu zasady mówienia prawdy oraz sprawdzeniu, na ile dziecko rozróżnia prawdę od kłamstwa i od fikcji. Chociaż małe dzieci nie składają przed zeznawaniem przyrzeczenia o mówieniu prawdy ani nie ponoszą odpowiedzialności karnej za składanie fałszywych zeznań, to nie ulega wątpliwości, że są jednak zobowiązani do mówienia prawdy.

Można zauważyć, że zarówno w piśmiennictwie, jak i w praktyce panuje pewien chaos dotyczący umiejscowienia w czasie przygotowania dziecka do przesłuchania i udzielenia mu podstawowych instrukcji. Z jednej strony wskazywane jest, że przygotowanie dziecka do przesłuchania może odbywać się poza samą procedurą przesłuchania (Budzyńska, 2018a; Zmarzlik, 2007). Z drugiej – jest to jednak naturalny etap przesłuchania (faza czynności wstępnych). Z pierwszym rozwiązaniem może się wiązać brak kontroli zarówno nad jakością tego rodzaju przygotowań, jak i nad treściami poruszonymi w trakcie takiego przygotowania. Z tego względu wydaje się, że przygotowanie do przesłuchania powinno mieścić się w całej sformalizowanej procedurze przesłuchania (choć może odbywać się kilka dni wcześniej), a za jego przeprowadzenie powinien być odpowiedzialny ten sam biegły, który będzie uczestniczył w samym przesłuchaniu.

O czym warto pamiętać:

1. Biegły psycholog nie zastąpi przesłuchującego w zakresie dotrzymania wszelkich procedur, jednak wraz z przesłuchującym powinien zapewnić dziecku niezbędne informacje bez wprowadzania go w błąd.
2. Chociaż wszystkie instrukcje powinny być przekazane w miłej i życzliwej atmosferze, to należy zadbać, aby były rzetelne oraz zgodne ze stanami prawnym i faktycznym. Przekazanie dziecku nieadekwatnej informacji – np. że sytuacja, w której się znalazło, przypomina przedszkole czy salę zabaw – jest wprowadzeniem go w błąd. Jeżeli zostanie uznane, że był to błąd istotny, może to pociągać za sobą pewne konsekwencje – np. takie zeznania mogą być kwestionowane lub

uznane za niewiarygodne, choć konieczne byłoby przy tym wykazanie związku między wprowadzeniem w błąd a treścią samych zeznań. Nie można jednak pomijać, że – również z psychologicznego punktu widzenia – nierzetelne przekazanie dziecku informacji na temat przesłuchania może wywoływać jego dezorientację dotyczącą oczekiwań przesłuchującego. Udzielenie takiej mylącej informacji nie musi oczywiście automatycznie prowadzić do pojawienia się zmyślonych treści w samym zeznaniu. Może być jednak uważane za czynnik obniżającym wartość psychologiczną zeznań – można podnosić, że w konwencji zabawy (przedszkolnej lub w sali zabaw) przyjęte jest udawanie i wymyślanie historii, na co nie ma miejsca w trakcie przesłuchania.

3. Podobnie jak w przypadku nawiązywania kontaktu z dzieckiem cała procedura przekazania podstawowych informacji i instrukcji powinna być nagrywana, aby możliwe było zweryfikowanie prawidłowości przebiegu tych czynności. Trudno bowiem wnioskować na temat jakości tych pouczeń na podstawie krótkiej informacji z protokołu, że świadek został pouczony o przysługujących mu uprawnieniach. Tymczasem brak pewności, czy dziecko w czasie przesłuchania poprawnie odróżniało prawdę od fikcji/kłamstwa oraz czy zostało poinformowane o możliwości zgłoszenia, że nie zna odpowiedzi na dane pytanie, może rzutować na psychologiczną wartość przekazanych przez dziecko informacji (zob. *Pułapka szóstą*).
4. W przypadku przygotowywania treści opinii konieczne jest uwzględnienie zarówno precyzji udzielonych informacji, jak i stopnia zrozumienia przez świadka podstawowych pouczeń lub instrukcji.
5. Wszystkie pouczenia w swojej treści powinny spełniać wymogi Rozporządzenia Ministra Sprawiedliwości z dnia 14 września 2020 r. oraz jednocześnie być krótkie i zrozumiałe dla świadka (Mierzwińska-Lorencka, 2011).

PUŁAPKA PIĄTA: SKUPIENIE SIĘ NA ROLI PRZESŁUCHUJĄCEGO - PRZEDŁUŻANIE PRZESŁUCHANIA, IGNOROWANIE SYGNAŁÓW ZMĘCZENIA, POSZUKIWANIE POTWIERDZENIA STAWIANYCH ZARZUTÓW

Przykład:

1. Po 45 minutach przesłuchania dziecko zaczęło okazywać oznaki zmęczenia (skupienie na rysowaniu, znaczne skrócenie odpowiedzi, brak kontaktu wzrokowego). Zaczęło też zadawać pytania o to, kiedy przesłuchanie się zakończy, oraz o kwestię wyrażenia zgody na przesłuchanie (przesłuchanie dotyczyło jego ojca): „Czy jak wcześniej się zgodziłam, to nadal muszę rozmawiać?”. Na pytania

- dziewczynki dotyczące zakończenia przesłuchania biegła i sędzia odpowiadały, że to będzie już ostatnie pytanie (mimo tych zapewnień przesłuchanie trwało jeszcze 45 minut). Ponadto nikt dziecku nie udzielił odpowiedzi na pytanie o konieczność kontynuowania przesłuchania w związku z wcześniej udzieloną zgodą.
2. Po dwóch godzinach przesłuchania kilkuletnie dziecko skarżyło się, że jest głodne, a przesłuchujące mówiły, że pójdzie z opiekunką na obiad, gdy powie im, jak tata je dotykał. Przesłuchanie mimo zgłaszanych potrzeb dziecka trwało jeszcze ponad godzinę.
 3. W trakcie jednego z przesłuchań wielokrotnie powtarzano pytanie w prawie niezmienionej treści – „Czy X robił coś, co ci się nie podobało?” – oraz pytano o tę samą czynność – „dotykane siusiaka”. W odpowiedzi na te pytania dziecko zmieniało swoje odpowiedzi.
 4. Podczas przesłuchania pięcioletnia dziewczynka nie odpowiadała na większość zadawanych jej pytań. Mimo to przesłuchanie kontynuowano, a sędzia i psycholog zadawały kolejne pytania – gdy dziewczynka nie odpowiadała na pytania: „Czy tatuś cię dotykał?”, pytano dalej: „Gdzie tatuś cię dotykał?” i „W jaki sposób cię dotykał?”. Ponadto wiele pytań sformułowano przy użyciu frazy „czy tak?”, np. „Tata kazał ci się rozebrać, czy tak?”.

Przed wprowadzeniem obecnych przepisów regulujących przesłuchanie dziecka były widoczne dwa skrajne poglądy dotyczące kształtu przesłuchania i roli osób w nim uczestniczących. Z jednej strony praktycy prawa stali na stanowisku, że przesłuchanie dziecka, tak jak innego świadka, powinien prowadzić pracownik organu ścigania lub wymiaru sprawiedliwości. Z drugiej strony głównie psychologowie uważali, że to szczególne przesłuchanie powinien prowadzić psycholog (Brojek, 1998). Obecny model jest swoistym kompromisem, który ma swoje dobre i złe strony. Zaletą tego rozwiązania jest to, że prowadzenie przesłuchania przez osoby z wiedzą prawniczą daje pewność dopełnienia wszelkich procedur prawnych, a psycholog może wspierać organ w nawiązaniu kontaktu z dzieckiem i ma szansę zapewnić większą ochronę psychiki małoletniego. Chociaż za to ostatnie zadanie (o doniosłym znaczeniu) odpowiedzialny jest zarówno przesłuchujący, jak i psycholog (Toeplitz-Winiewska, 2012), to wydaje się jednak, że ze względu na kompetencje psychologa jego rola powinna być tu wiodąca.

Mimo że zmiany w procedurze przesłuchania nastąpiły przed wielu laty nadal pojawiają się wątpliwości co do obowiązków każdej z uczestniczącej w niej osób. Chociaż przepisy jasno wspominają o obligatoryjnym udziale biegłego psychologa w przesłuchaniu małoletniego świadka, brakuje w nich szczegółowego wyjaśnienia,

na czym ten udział miałby polegać. Stąd też rozbieżności zdań co do roli, jaką psycholog powinien odgrywać podczas przesłuchania, i do tego, jak miałyby wyglądać jego współpraca z sędzią. Należy podkreślić, że jedynie niewielką pomoc niesie w tym zakresie treść Rozporządzenia Ministra Sprawiedliwości z dnia 28 września 2020 r. w sprawie sposobu przygotowania przesłuchania przeprowadzanego w trybie określonym w art. 185a–185c kpk, ponieważ jego wytyczne dotyczą głównie przygotowania do przesłuchania, a nie samego przebiegu tej czynności. Można oczywiście odwołać się w tym miejscu do ogólnego przepisu dotyczącego udziału biegłego psychologa w czynności przesłuchania (art. 192 § 2 kpk), jednak wydaje się on artykułem zawężającym, który nie realizuje ducha zmian wprowadzonych przez przepisy o szczególnej formie przesłuchania. Wydaje się bowiem, że psycholog – jako osoba nawiązująca kontakt z dzieckiem i zapewniająca mu poczucie bezpieczeństwa przed samym przesłuchaniem – w czasie przesłuchania nie może ograniczać się jedynie do roli eksperta skupionego na samej treści zeznań czy obserwacji zachowania dziecka.

Jak wynika z raportu Fundacji Dajemy Dzieciom Siłę (Makaruk, Włodarczyk, 2020), w praktyce również nie ma jednego modelu udziału psychologa w przesłuchaniu. Podział zadań podczas przesłuchania i poziom zaangażowania psychologa wynikają w dużej mierze z ustaleń sędziego. Zadania psychologa rozciągają się od wspierania dziecka i dbania o jego dobrostan przy pozostawieniu sędziemu rozmowy z dzieckiem o zdarzeniu, przez możliwość zadawania pytań małoletniemu świadkowi w trakcie bądź w końcowym etapie przesłuchania, aż do aktywnego udziału na poziomie zbliżonym do sędziego czy nawet prowadzenia przesłuchania. Udział psychologa w przesłuchaniu stanowi dla sędziów wsparcie zwłaszcza w prowadzeniu rozmowy z małymi dziećmi lub w szczególnie trudnych sprawach dotyczących np. molestowania seksualnego dziecka (Makaruk, Włodarczyk, 2020).

Warto jednak podkreślić, że występowanie w podwójnej roli może być też zagrożeniem. Nastawienie psychologa na pomoc organowi procesowemu (lub wręcz jego zastępowanie) oraz skupienie się na pozyskiwaniu istotnych dla sprawy informacji zarówno prowadzi do ryzyka niedostatecznego skoncentrowania się na wspieraniu dziecka w trakcie przesłuchania i dbania o ochronę jego psychiki, jak i utrudnia późniejszą obiektywną ocenę czynników wpływających negatywnie na treść zeznań, a pojawiających się w czasie przesłuchania (zob. *Pułapka szósta*). Biegły może w takiej sytuacji, nawet nieświadomie, pomijać płynące od dziecka sygnały wskazujące na poczucie zmęczenia, pogorszenie kontaktu czy nasilone napięcie emocjonalne. Mając na uwadze przytoczone przykłady, warto zatem uwzględniać potencjalne negatywne konsekwencje pełnienia przez psychologa takiej podwójnej funkcji ze

szczególnym uwzględnieniem sytuacji, w których te funkcje mogą się wzajemnie wykluczać i negatywnie wpływać zarówno na dobro małoletniego świadka, jak i wartość uzyskiwanych informacji.

Warto dodać, że w obecnym stanie prawnym obowiązek czuwania nad stanem świadka leży również po stronie przesłuchującego, czyli sędziego. Jednym z podstawowych wymogów przesłuchania jest zapewnienie osobie biorącej w nim udział swobody wypowiedzi (art. 171 § 1 i 7 kpk). Swoboda jest definiowana jako stan, w którym przesłuchiwany może w sposób nieskrępowany formułować wypowiedź zgodnie z jego wolą (Grzegorzczak, 2008). Wśród wielu okoliczności mogących wyłączać swobodę wypowiedzi Jagiełło (2019), powołując się na wyrok Sądu Administracyjnego w Krakowie (sygn. II AKa 169/08), wymienia także sytuację przymusu wynikającą z długotrwałego (wielogodzinnego) przesłuchania i związanego z tym napięcia psychicznego. Oczywiście w przypadku dzieci odczucie napięcia psychicznego i przymusu może pojawić się znacznie szybciej niż u dorosłych. Tym bardziej konieczne jest uważne obserwowanie dziecka i proponowanie przerw.

Kolejnym ważnym aspektem przesłuchania, który wiąże się również z zapewnieniem swobody wypowiedzi, jest zakaz zadawania pytań sugerujących (art. 171 § 5 kpk). O negatywnym wpływie tego rodzaju pytań wspomniano już przy opisie *Pułapki pierwszej*. Niestety problematyka ta nie ogranicza się do rozmów z dzieckiem przed przesłuchaniem. Również w jego trakcie zdarzają się pytania, które mogą negatywnie wpływać na wypowiedzi świadka. Warto pamiętać, że prócz pytań wprost sugerujących daną odpowiedź, w piśmiennictwie szeroko omówiona jest także problematyka powtarzania tych samych pytań lub pytania o te same kwestie mimo uzyskania odpowiedzi. Powracanie do wcześniejszych kwestii, szczególnie powtarzanie pytań zamkniętych, może prowadzić do zmiany odpowiedzi i niespójnych zeznań (Poole, White, 1991; Quas, Davis, Goodman, Myers, 2007; Zajac, Gross, Hayne, 2003). Zwraca się uwagę, że może to być skutkiem wytworzonego u dziecka przekonania, że udzielone wcześniej informacje były dla dorosłego niewystarczające lub niepoprawne i konieczna jest zmiana odpowiedzi tak, aby usatysfakcjonować przesłuchującego (Howie, Nash, Kurukulasuriya, Bowman, 2012). W sytuacjach, gdy konieczne jest powtórzenie pytania ze względu na potrzebę wyjaśnienia pewnych zagadnień lub zachęcenia dziecka odczuwającego lęk do udzielenia odpowiedzi, powinny być stosowane tylko pytania otwarte (Andrews, Lamb, 2014). W badań wynika bowiem, że prowadzą one do wzrostu ilości uzyskanych informacji bez pogorszenia ich dokładności (Memon, Vartoukian, 1996). Co więcej, wyniki badań wskazują, że dzieci przesłuchiwane w życzliwej i wspierającej atmosferze (przedstawienie się, uśmiech, rozluźniona, otwarta postawa ciała) w mniejszym stopniu podążały za sugerującymi

informacjami zawartymi w pytaniach niż dzieci przesłuchiwane w atmosferze formalnej (formalna postawa ciała, rzadki kontakt wzrokowy, prawie bez uśmiechu) lub neutralnej (por. Carter, Bottoms, Levine, 1996; Davis, Bottoms 2002; Saywitz, Wells, Larson, Hobbs, 2019). Warto jednak podkreślić, że konieczne jest zwrócenie uwagi, aby zachowania wspierające nie były uzależnione od treści wypowiedzi dziecka (Saywitz i in., 2019). W badaniach wykazano bowiem, że połączenie życzliwej atmosfery przesłuchania z technikami społecznego wpływu, wzmacnianie dziecka za przytoczenie określonych treści, mogą powodować nasilać podążanie za pytaniami sugerującymi (Garven i in., 1998).

O czym warto pamiętać:

1. Przesłuchanie jest dla dziecka sytuacją trudną i wymagającą wiele wysiłku. Zadawanie pytań sugerujących i niereagowanie na sygnały zmęczenia dziecka niesie za sobą zagrożenie zarówno dla dobra dziecka, jak i wartości psychologicznej zebranych informacji.
2. W przypadku powtarzania tych samych pytań i pojawiania się nowych lub niespójnych odpowiedzi konieczna jest szczególna ostrożność w czasie analizy wartości psychologicznej zeznań dzieci.
3. Niedostosowanie długości przesłuchania do możliwości dziecka, brak odpowiednich reakcji na oznaki zmęczenia czy sygnały innych podstawowych potrzeb, takich jak potrzeby fizjologiczne, kontynuowanie przesłuchania mimo wątpliwości dziecka stanowi dla niego sytuację przymusu, która nie sprzyja swobodzie wypowiedzi ani uzyskaniu wartościowych informacji (Zielona-Jenek, 2004). W sytuacji uznania tych okoliczności jako wyłączających swobodę wypowiedzi może to prowadzić także do nieważności przesłuchania.
4. Należy uwzględnić odmienne możliwości świadka małoletniego niż dorosłego i wynikające z tego różne potrzeby (Harwas-Napierała, Trempała, 2001). Na przykład uwzględniając krótszą koncentrację uwagi i większą męczliwość dziecka, przesłuchanie powinno być krótkie lub w jego trakcie powinny pojawić się częste przerwy, przy czym ważniejsze niż kryteria rozwojowe są możliwości konkretnego dziecka.
5. Zadawanie pytań sugerujących lub powtarzanie pytań zamkniętych może negatywnie wpływać na jakość informacji uzyskanych od dzieci i utrudniać późniejszą psychologiczną analizę ich zeznań. Należy pamiętać, że im młodsze dziecko, tym bardziej jest ono podatne na wpływ tych czynników (Bruck, Ceci, 1999; Howie i in., 2012).

6. Podczas podążania za sygnalizowanymi potrzebami dziecka, m.in. w zakresie konieczności zrobienia przerwy w zeznaniach, należy również zadbać o wykluczenie w ich trakcie ewentualnego wpływu osób trzecich na wypowiedzi dziecka (zob. *Pułapka pierwsza*). Wydaje się, że optymalnym rozwiązaniem byłaby przerwa pod okiem biegłego w postaci zmiany aktywności (chwila zabawy, rozmowa na temat neutralny) oraz umożliwienie dziecku skorzystania z toalety, zjedzenia posiłku lub napicia się wody. Oczywiście uniemożliwienie dziecku kontaktu z opiekunem/rodzicem byłoby ograniczeniem praw dziecka, jednak wydaje się, że ewentualne spotkanie w ramach przerwy powinno być monitorowane.
7. Warto również pamiętać, że dla psychologa uważność na dobro dziecka nie powinna się kończyć wraz z zakończeniem czynności przesłuchania. Konieczne jest, aby biegli psychologowie pamiętali o sprawdzeniu po przesłuchaniu stanu dziecka i zapewnieniu mu chwili rozmowy na neutralny temat, a także o udzieleniu odpowiedzi na nurtujące je pytania oraz towarzyszeniu mu aż do chwili, gdy trafi pod opiekę innej odpowiedzialnej za nie osoby.

PUŁAPKA SZÓSTA: SKUPIENIE SIĘ NA OGÓLNEJ OCENIE ROZWOJU DZIECKA I KRYTERIACH TREŚCIOWYCH ORAZ POMIJANIE INNYCH CZYNNIKÓW MOGĄCYCH WPŁYWAĆ NA INFORMACJE UZYSKANE OD ŚWIADKA

Przykład:

1. W trakcie przesłuchania ośmioletni chłopiec opowiedział, że ojciec w trakcie zabawy położył go na dywanie i włożył mu do pupy klocek lego. Chłopiec twierdził, że miał wtedy na sobie spodnie. W trakcie fazy pytań chłopiec stwierdził, że po tym zdarzeniu poszedł do łazienki wyjąć klocek, co mu zajęło „z 10 sekund”. Na koniec przesłuchania chłopiec powiedział, że ojciec włożył klocek przez spodnie, a potem zmienił swoje zeznania, mówiąc, że ojciec włożył rękę w spodnie. W aktach sprawy znajdowała się opinia sądowo-medyczna wskazująca, że z medycznego punktu widzenia nie jest możliwe, aby po włożeniu takiego klocka do odbytu nie powstały poważniejsze obrażenia i aby możliwe było samodzielne jego wyjęcie. W opinii psycholog nie odniósł się do opinii biegłego lekarza ani do zmian treści zeznań w zakresie przebiegu zdarzenia. We wnioskach odwołał się jedynie do przebiegu rozwoju dziecka i jego tendencji do fantazjowania.

2. W trakcie przesłuchania sześciolatnia dziewczynka opowiadała o różnych zdarzeniach z udziałem ojca, jednak część z nich relacjonowała w formie widzianych/słyszanych bajek (np. „Była taka bajka, gdy tata sikał...”). Osoby uczestniczące w przesłuchaniu zadawały pytania także w konwencji bajek i dotyczące rzeczy, które w tych bajkach się pojawiały, np. „Czy w tych bajkach brałaś siusiaka do ręki?”. Na koniec przesłuchania dziewczynkę zapytano: „Czy te bajki to prawda, czy te bajki to były, tak?”, na co dziecko odpowiedziało: „To były tylko bajki”. Opowieściom na temat bajek towarzyszyło rozbawienie, mimo że dziewczynka deklarowała, że coś było straszne. W omówieniu danych z przesłuchania biegły psycholog stwierdził, że umieszczenie zdarzenia w formie bajek jest objawem dysocjacji oraz tego, że traumatyczne zdarzenia zostały wyparte do świata bajek.

Opinia psychologiczna dotycząca zeznań małoletniego jest zwięźczeniem całego przesłuchania. Przedmiotem opinii powinny zawsze być konkretne zeznania dziecka. Jej zakres określają natomiast pytania zawarte w postanowieniu organu zlecającego. Mimo że często pytania są mało sprecyzowane i odnoszą się do prośby o diagnozę ogólnego rozwoju dziecka, jego zdolności do postrzegania i odtwarzania spostrzeżeń, tendencji do fantazjowania, nie ulega wątpliwości, że zadanie biegłego psychologa jest bardziej złożone. Konieczne jest zwłaszcza ustalenie, czy istniały czynniki, które mogły wpływać zniekształcająco na zeznania, opisanie mechanizmów psychologicznych stanowiących podłoże ewentualnych zniekształceń, oraz dokonanie psychologicznej oceny uzyskanych zeznań również przy użyciu kryterialnej analizy treści.

Można zauważyć, że skupienie się, zgodnie z pytaniami sądu, jedynie na opisie poziomu rozwoju emocjonalnego, intelektualnego czy społecznego, czy też na nabytych zdolnościach lub tendencjach może być jedynie wstępem do przygotowania się do przesłuchania oraz stanowi podstawę do analiz samych zeznań. Samo określenie poziomu rozwoju dziecka oraz jego umiejętności nie będzie natomiast wystarczające dla oceny psychologicznej wartości zeznań czy mechanizmów mogących wpływać na określony sposób składania zeznań. W tym celu konieczne jest przeanalizowanie samych zeznań za pomocą kryteriów treściowych przy jednoczesnym uwzględnieniu czynników, które mogły wpłynąć modyfikująco na przekazywane informacje, a przez to na ocenę kryterialną.

Obecnie jedną z najpopularniejszych technik używanych w ramach kryterialnej analizy treści jest *Criteria-Based Content Analysis* (CBCA) zaproponowana przez Köhenkena (1989, za: Vrij, 2009). Zakłada ona analizę 19 kryteriów treściowych i ocenę ich występowania w samych zeznaniach (kryteria obejmują ocenę m.in. struktury logicznej wypowiedzi, liczby szczegółów i osadzenia zeznań w kontekście).

Szczegółowe omówienie tej metody oraz jej mocnych i słabych stron zdecydowanie wykracza poza ramy tego opracowania. Była ona jednak przedmiotem wielu prac i badań (zob. m.in. Vrij, 2005), jest również szczegółowo opisana po polsku (m.in. Marten, 2012). Choć wykorzystanie analiz treściowych stanowi cenne źródło informacji, to nie jest jednak wystarczające, gdyż – jak podnosi się w piśmiennictwie – na ocenę zeznań z wykorzystaniem tych kryteriów mogą wpływać różne czynniki, w tym sposób przesłuchiwania i wiek dziecka (zob. m.in. Vrij 2009). Przeprowadzone metaanalizy badań z wykorzystaniem CBCA (m.in. Amado, Arce, Fariña, 2015) wskazują na trafność teoretyczną zaproponowanych kryteriów, chociaż jednocześnie zastrzegają, że skuteczność samej analizy kryterialnej sięga 70%. Podkreśla się również, że ocena za pomocą tych kryteriów może być obarczona subiektywizmem eksperta, dlatego zaleca się, aby te same zeznania zostały ocenione przez kolejnego eksperta lub kolejnych ekspertów w celu zobiektywizowania ocen, a sama opinia nie powinna koncentrować się na sumie punktów uzyskanych z poszczególnych kryteriów (Hauch, Sporer, Masip, Blandón-Gitlin, 2017).

Co więcej, warto podkreślić, że sami autorzy kryteriów treściowych zakładali stosowanie ich jedynie w ramach całej przedstawionej przez nich procedury *Oceny wiarygodności treści (Statement Validity Assessment)*, składającej się z trzech etapów: I – wywiadu ustrukturyzowanego, II – CBCA, III – *Kontrolnej listy wiarygodności (Validity Checklist)*. Skupienie się na kryteriach treściowych może prowadzić do błędnych interpretacji, ponieważ same w sobie nie uwzględniają one czynników, które mogą wpływać zniekształcająco na treść zeznań, a przez to zafałszowywać wyniki samej analizy kryterialnej. Uwzględnieniu tych czynników miała służyć właśnie *Kontrolna lista wiarygodności*.

Kontrolna lista wiarygodności zakłada zbadanie czterech głównych kryteriów kontrolnych: cech psychologicznych, cech przesłuchania, motywacji i kwestii dochodzeniowych (Steller, 1989, za: Vrij, 2009). W ramach cech psychologicznych zalecane jest sprawdzenie, czy w trakcie przesłuchania świadek nie posługiwał się językiem czy wiedzą, które są nieadekwatne dla jego wieku czy wykształcenia (bardziej szczegółowy opis każdego z kryteriów – zob. Vrij, 2009). Podobnie autorzy zalecają również analizowanie ujawnianych przez świadka uczuć pod względem ich spójności ze zdarzeniem i wypowiedziami świadka, a na koniec uwzględnienie lub sprawdzenie podatności świadka na sugestie. W ramach analizy cech przesłuchania autorzy zachęcają do uwzględnienia przebiegu (w tym adekwatności) samego przesłuchania – czy przesłuchanie nie miało elementów sugerujących lub naprowadzających i czy nie było oparte na przymusie. Analizując kwestie motywacyjne, zaleca się zwrócenie uwagi na motywacje świadka i osób składających pierwsze

zawiadomienie o przestępstwie oraz sprawdzenie ewentualnych nacisków na składanie fałszywych zeznań lub tego, czy nie pojawiają się one przy okazji toczącego się już wcześniej konfliktu o opiekę lub kontakty z dzieckiem. Ostatnim elementem jest uwzględnienie, na ile przekazane zeznania są spójne z prawami natury i innymi dowodami (w tym zeznaniami tego świadka lub innych świadków oraz opiniami biegłych). W badaniach skupiających się na wartości wykorzystania tych kryteriów wykazano, że mogą one stanowić cenne źródło informacji użytecznych przy ocenie zeznań (m.in. Parker, Brown, 2000). Warto jednak zauważyć, że wymienione w *Kontrolnej liście wiarygodności* kryteria nie wyczerpują wszystkich czynników, które mogą wpływać na treść zeznań. Co więcej, niektórzy autorzy (m.in. Vrij, 2005) zwracają uwagę, że niektóre kryteria mogą wprowadzić biegłego w błąd. Trudno jest bowiem np. wskazać jednoznacznie, jaka jest adekwatna reakcja emocjonalna w czasie ujawniania treści o wykorzystaniu seksualnym. Z tych względów – mimo swojej użyteczności – kryteria powinny być wykorzystywane z należytą ostrożnością.

Podsumowując, wykorzystanie kryteriów treściowych do oceny wypowiedzi może być źródłem wartościowych informacji na temat zdarzenia. Ich analiza nie może być jednak przeprowadzana w próżni i konieczne jest uwzględnienie czynników zewnętrznych (występujących przed przesłuchaniem lub w jego trakcie), które mogą modyfikować treść zeznań uzyskanych od świadka. Stwierdzenie wystąpienia różnych czynników może rzucić nowe światło na ocenę zeznań i uchronić biegłego przed błędami lub nadinterpretacjami. Przydatna w tym celu może być *Kontrolna lista wiarygodności*, choć również z niej należy korzystać z pewną ostrożnością, a jej wyniki traktować jako kolejne źródło informacji o zeznaniach. W obu przypadkach konieczne wydaje się jednak, aby dane zeznania zostały ocenione przez co najmniej dwóch niezależnych biegłych w celu zwiększenia obiektywizmu oceny.

O czym warto pamiętać:

W przytoczonych powyżej przykładach konieczne jest zwrócenie uwagi na co najmniej dwa aspekty:

1. relacja dziecka jest zmienna i niezgodna z wiedzą medyczną;
2. przesłuchanie było prowadzone w sposób nieadekwatny – w konwencji świata wyobrazonego, który dziecko (przynajmniej deklaratywnie) odróżniało od świata rzeczywistego.

W podobnych przypadkach psychologiczna ocena zeznań wymaga niezwyklej ostrożności, w tym uwzględnienia innych czynników, które mogą wpływać na treść

zeznań małoletnich (np. w aktach obydwu spraw podawane były informacje m.in. na temat istniejącego wcześniej konfliktu między rodzicami i wcześniejszych rozmów z dzieckiem o zdarzeniu).

1. Analizując zeznania, konieczne jest uwzględnienie poziomu rozwoju intelektualnego, emocjonalnego i społecznego dziecka, jednak nie jest to element wystarczający do wydania wartościowej opinii na temat zeznań.
2. Kryterialna analiza treści jest użytecznym narzędziem, z którego warto korzystać, dokonując psychologicznej analizy zeznań dziecięcych. Wskazuje ona, czy w treści zeznań pojawiają się elementy będące charakterystyczne dla relacji pochodzących z pamięci świadka. Jej przeprowadzenie również nie jest jednak wystarczające do wydania wartościowej opinii na temat zeznań.
3. Obowiązkiem biegłego psychologa jest uwzględnienie całokształtu czynników, które mogą wpływać na treść zeznań świadka, i ocena, czy oddziaływały one modyfikująco na informacje od niego uzyskane.
4. Wygodnym, chociaż niepozbawionym wad, narzędziem do oceny wystąpienia możliwego, negatywnego wpływu na treść zeznań jest *Kontrolna lista wiarygodności*.

PODSUMOWANIE

Udział w przesłuchaniu dziecka i napisanie opinii na temat jego zeznań to jedno z najtrudniejszych zadań stojących przed biegłym psychologiem. Tym bardziej zasadne wydają się więc postulaty o konieczności oczekiwania wysoce specjalistycznej wiedzy i umiejętności od biegłych (jak i sędziów), którzy mieliby brać udział w tych czynnościach. Nie ulega oczywiście wątpliwości, że zaprezentowany problem jest szerszy i dotyczy całego systemu funkcjonowania biegłych i weryfikacji ich umiejętności, a także dostępności odpowiednio wykwalifikowanych biegłych oraz ich wynagrodzenia. Są to problemy znane od wielu lat i od wielu lat podnoszone są głosy różnych środowisk o konieczności zmian w zakresie funkcjonowania biegłych w Polsce. Niezależnie od zmian systemowych już teraz można dążyć do jak najlepszej jakości opinii i zwracać uwagę na aspekty szczególnie trudne dla biegłych.

Rekomendacje

Omawiając każdą z pułapek, chcieliśmy zwrócić uwagę na wybrane zagadnienia, o których każda osoba chcąca specjalizować się w tym zakresie powinna pamiętać.

W samym podsumowaniu skupimy się natomiast na bardziej ogólnych wnioskach i rekomendacjach mogących również uchronić przed wpadnięciem w jedną z zaprezentowanych powyżej pułapek.

Budowanie alternatywnych scenariuszy. Procedura testowanie hipotez. Dokładne uzasadnienie

Zarówno każdy biegły, jak i przesłuchujący rozpoczynając pracę nad daną sprawą, powinien zakładać co najmniej dwa scenariusze (Otgaar i in., 2017). Pierwszy, w którym złożone zawiadomienie (i zeznania) odnoszą się do rzeczywistych wydarzeń, i drugi, według którego nie ma ono poparcia w faktach. Wszystkie materiały zarówno zgromadzone w sprawie, jak i dane z samych zeznań powinny być dalej analizowane z perspektywy tych dwóch scenariuszy.

Podobne zalecenia można sformułować wprost do oceny wartości psychologicznej konkretnych zeznań. Z jednej strony biegły powinien przygotować scenariusz na korzyść ocenianych zeznań, zakładający, że pochodzące z nich informacje mają dużą wartość z psychologicznego punktu widzenia i odnoszą się do osobistych doświadczeń osoby, która relacjonuje je, odwołując się do danych nabytych w trakcie zdarzenia. Z drugiej – powinien przygotować scenariusz alternatywny, w którym założy, że wartość psychologiczna zeznań jest bardzo niska, a uzyskane informacje nie pochodzą z osobistego doświadczenia świadka. Można np. wskazać, że uzyskanie od świadka informacji na podstawie przesłuchania, w którym występowały elementy nacisku, powtarzanie pytań i zadawanie pytań sugerujących, powinno być uwzględnione jako przesłanki wspierające scenariusz alternatywny, o małej wartości psychologicznej danych zeznań.

Otgaar i in. (2017), odwołując się do pracy Kassina, Drora i Kukucki (2013), wskazali, że tworzenie alternatywnych scenariuszy może ograniczyć występowanie efektu potwierdzenia (*confirmation bias*) – poszukiwania, spostrzegania, interpretowania, wpływania na uzyskiwane informacje (np. w czasie przesłuchania) zgodnie z wcześniejszymi założeniami. Oczywiście efekt potwierdzenia może działać w obie strony, w zależności od nastawienia biegłego. Dlatego ważne jest wytworzenie nawyku tworzenia scenariuszy przed przystąpieniem do pracy. Na początku scenariusze będą się cechowały dużą ogólnością (Otgaar i in., 2017), a później – wraz ze zbieraniem kolejnych informacji – mogą powstawać ich kolejne wersje, że np. zeznania nie odnoszą się do rzeczywistości i są wynikiem intencjonalnych zafałszowań lub mamy do czynienia z fałszywymi wspomnieniami. Tworzenie scenariuszy pozwala zachować obiektywizm biegłego i zbliża sytuację tworzenia opinii do zobiektywizowanego testowania hipotez – zbierania wskaźników przemawiających za daną hipotezą lub jej

przeczących. Istotne jest, aby dbając o źle rozumiane dobro dziecka, nie rozstrzygać pojawiających się wątpliwości automatycznie na korzyść zeznań, bowiem podejmując decyzję w sytuacji niepewności, nie można stwierdzić, że ewentualne fałszywe oskarżenie/skazanie jest mniejszym złem.

Zjawisko krzywdzenia dzieci jest bardzo ważnym i częstym problemem społecznym, który zasługuje na szczególną uwagę (Sajkowska, 2011; Włodarczyk, Makaruk, Michalski, Sajkowska, 2018; Włodarczyk, Sajkowska, 2013). Chociaż w bardzo wielu przypadkach dziecko jest w stanie rzetelnie zrelacjonować swoje doświadczenia, to niestety zdarzają się sytuacje, gdy oskarżenia i zeznania powinny budzić wątpliwości biegłego. Posądzenie lub skazanie osoby niewinnej o popełnienie przestępstwa przeciwko wolności seksualnej i obyczajności wobec małoletniego niesie wiąże się dla niej z daleko idącymi konsekwencjami, które wykraczają poza wymiar zasądzonej kary i obejmują także piętno społeczne oraz negatywne skutki dla funkcjonowania psychicznego (Rumney, McCartan, 2017). Co więcej, jest to sprzeczne z duchem prawa karnego i wyrażoną w art. 5 § 2 kpk zasadą domniemania niewinności (*in dubio pro reo*).

Uwzględnianie ogółu czynników mogących wpływać na treść zeznań i nieformułowanie wniosków na podstawie pojedynczych wskaźników

Przyjęcie perspektywy sprawdzania zakładanych scenariuszy i testowania hipotez zdecydowanie ułatwia podejmowanie decyzji na podstawie ogółu danych – zebranych wskaźników. Można zauważyć, że każda informacja uzyskana przez biegłego (m.in. dotycząca relacji panujących w rodzinie, stopnia rozwoju dziecka, występowania lub braku poszczególnych kryteriów treściowych, sposobu prowadzenia przesłuchania, sposobu nawiązania kontaktu z dzieckiem itp.) jest tylko wskaźnikiem, który ma znaczenie jedynie przy uwzględnieniu całokształtu zgromadzonej wiedzy. Co więcej, wiele z tych informacji jest ze sobą w naturalny sposób związanych, np. stopień rozwoju dziecka i sposób przesłuchania będą wpływały na treść zeznań oraz ilość i jakość uzyskanych informacji. W takiej sytuacji niemożliwe wydaje się podejmowanie decyzji na podstawie np. samego stopnia rozwoju czy pojedynczych kryteriów treściowych. W uzasadnieniu opinii biegły powinien odwołać się do ogółu zebranych wskaźników, zarówno tych przemawiających na ich korzyść, jak i tych wskazujących na czynniki mogące powodować zniekształcenia. Te ostatnie powinny być szczegółowo omówione, z uzasadnieniem, dlaczego biegły uważa dany czynnik za istotny z punktu widzenia treści zeznań lub z jakiego powodu sądzi, że nie miał on istotnego wpływu na treści uzyskiwane od świadka. Prowadzi to czasami do konieczności uwzględnienia także błędów samego biegłego lub przesłuchującego, które są

niestety naturalne w kontekście tak trudnej czynności, jaką jest przesłuchanie małego. Konieczne jest w takim przypadku rozważenie, czy niedoskonałości przesłuchania lub nawiązania kontaktu były istotnymi czynnikami wpływającymi na treść uzyskanych informacji. Ten ostatni aspekt prowadzi do kolejnej rekomendacji.

Sztynne rozdzielanie ról biegłego i przesłuchującego. Udział innego biegłego w etapie pisania opinii. Tworzenie opinii zespołowych

Niekiedy wyzwania, przed którymi może stanąć biegły, są związane z konfliktem interesów wynikającym z odgrywania różnych ról w ramach jednej procedury. Z jednej strony biegły ma za zadanie dbać o dobro dziecka (o ochronę jego psychiki), nawiązać z nim kontakt bazujący na zaufaniu i obniżyć poziom lęku związanego z sytuacją przesłuchania, z drugiej – oczekuje się niejednokrotnie, że będzie wspierać, a czasami wyręczać przesłuchującego w uzyskaniu adekwatnych informacji⁴, a z trzeciej – przygotować rzetelną i obiektywną opinię na temat uzyskanych zeznań (przy uwzględnieniu jakości przesłuchania i możliwych błędów, które miały miejsce w jego trakcie). Profesjonalne działanie na tych wszystkich etapach może być w wielu przypadkach zadaniem ponad siły i możliwości biegłego, zwłaszcza gdy uwzględnimy omówione wcześniej niebezpieczeństwa związane z efektem potwierdzenia oraz to, że biegły pracuje przy wykorzystaniu metod obarczonych mimo wszystko pewnym subiektywizmem (np. kryterialna analiza treści). W związku z tym warto rozważyć zapewnienie faktycznego i sztywnego rozdzielania zaprezentowanych ról.

Po pierwsze, w celu zagwarantowania należytej ochrony dobra dziecka biegły psycholog towarzyszący dziecku powinien czuwać nad stanem dziecka w trakcie przesłuchania, służyć mu pomocą i reagować w sytuacjach dla niego trudnych (np. wnioskować o przerwę lub zmianę aktywności)⁵. Tymczasem skupienie uwagi na wydobyciu od dziecka informacji z zachowaniem należytych procedur wymaganych przepisami prawa może zdecydowanie utrudnić to zadanie. Dlatego rozsądne wydaje się dbanie o istnienie sztywnego podziału na rolę biegłego, który ma za zadanie czuwać nad dobrem dziecka w trakcie przesłuchania, obserwować jego przebieg i w niezbędnym zakresie służyć jako tłumacz między dzieckiem a przesłuchującym,

4 Chociaż przepisy jasno wskazują, że przesłuchanie przeprowadza sędzia, to w praktyce zdarzają się niestety sytuacje, gdy psycholog w mniejszym lub większym zakresie pełni także funkcję przesłuchującego.

5 Prawo przewiduje co prawda udział przedstawiciela ustawowego dziecka lub w szczególnych wypadkach kuratora procesowego, który ma dbać o dobro dziecka, jednak to psycholog jest obecny w tym samym pomieszczeniu z dzieckiem i to z nim dziecko przed spotkaniem nawiązuje kontakt mający m.in. obniżyć poziom lęku.

i rolę przesłuchującego, który ma być skoncentrowany głównie na uzyskaniu istotnych informacji⁶. Oczywiście obie osoby mogą się wspierać, jednak tylko do takiego zakresu, jaki nie wpływa na ich główną rolę.

Po drugie, w celu zapewnienia obiektywizmu w trakcie przygotowywania opinii rozsądny wydaje się postulat Otgaara i in. (2017), zgodnie z którym wstępną wersję opinii należy pokazać innemu ekspertowi w danej dziedzinie. Jego zadaniem powinno być krytyczne przyjrzenie się opinii i zawartym w niej wnioskom. Wydaje się to szczególnie istotne, gdy zauważymy, że nawet przy zastosowaniu zobiektywizowanego podejścia, polegającego na weryfikacji hipotez (uwzględnienia co najmniej dwóch scenariuszy danego zdarzenia), ocena wartości psychologicznej zeznań ma charakter jakościowy. Co więcej, przyglądając się polskiej procedurze, w której ten sam biegły ma za zadanie nawiązać bazujący na zaufaniu kontakt z dzieckiem, dbać o jego dobro w trakcie przesłuchania i pomagać przesłuchującemu, a następnie wydać ekspercką opinię, postulat Otgaara i in. (2017) może okazać się czasami niewystarczający. Z punktu widzenia obiektywizmu opinii, w której niekiedy należy wskazać na błędy popełnione w czasie przesłuchania, bardziej adekwatnym rozwiązaniem byłby udział innego biegłego na etapie sporządzania opinii lub nawet przygotowanie całej opinii przez innego biegłego (biegłych?), który nie uczestniczył w przesłuchaniu. Można zwrócić uwagę, że pewnym mankamentem tego rozwiązania może być brak możliwości bezpośredniej obserwacji dziecka i jego mimiki, jednak dzięki wysokiej jakości nagraniom te informacje mogą zostać uzyskane nawet bez obecności w trakcie przesłuchania.

Rozwiązaniem, które również warto rozważyć w szczególnie trudnych sprawach, jest przygotowywanie opinii zespołowych. Uwzględniając trudność zadania stawianego przed biegłym psychologiem, doniosłość dowodu z zeznań małoletniego świadka pokrzywdzonego (którego zeznania bywają jedynym dowodem w sprawie) i – w szczególności rozmiar konsekwencji – dla osoby oskarżonej, adekwatne wydaje się rozważenie udziału zespołu biegłych psychologów w całej procedurze przesłuchania i tworzenia opinii, np. z jasnym podziałem ról na nawiązanie kontaktu z dzieckiem, uczestniczenie w przesłuchaniu i przygotowanie opinii.

6 Ze względu na ramy tego opracowania należy tylko wspomnieć, że niewątpliwie jest konieczne, aby osobami prowadzącymi przesłuchanie byli sędziowie, którzy otrzymali stosowne przeszkolenie w zakresie zarówno procedur, jak i podstaw psychologii rozwoju i zeznań dzieci.

Ograniczenia zaprezentowanego opracowania

Nie sposób nie wspomnieć o pewnych ograniczeniach tego opracowania. Zaprezentowany przegląd pułapek czyhających na biegłego w trakcie uczestnictwa w przesłuchaniu dziecka i w czasie sporządzania opinii ma zdecydowanie charakter subiektywny, wynikający z określonych obserwacji oraz doświadczeń autorów. Zdecydowanie nie było to pogłębione badanie aktowe, które mogłoby wskazywać, że są to najtrudniejsze wyzwania stojące przed biegłymi lub też miejsca, gdzie najczęściej pojawiają się błędy. Dodatkowo wykorzystane do zaprezentowania pułapek przykłady w zdecydowanej większości pochodziły ze spraw, w których podejrzanym lub oskarżonym był jeden z rodziców dziecka oraz prezentowały niewielki fragment przesłuchania, wypowiedzi, zachowania lub opinii i nie pokazywały ich mocnych stron. Ten ostatni zabieg był celowy, aby uwypuklić dany problem i zwrócić szczególną uwagę na te miejsca, w których łatwo o popełnienie błędu. Mamy jednak nadzieję, że niniejszy artykuł będzie wartościowym wkładem do toczącej się dyskusji na temat doskonalenia procedur związanych z przesłuchaniem dziecka, zwiększy świadomość psychologów odnośnie do błędów, jakie mogą pojawić się w trakcie samego przesłuchania oraz przygotowywania opinii, a także pomoże biegłym unikać niektórych pułapek.

E-maile autorów: jerzy.wojciechowski@psych.uw.edu.pl,
karolina.stala@psych.uw.edu.pl.

BIBLIOGRAFIA

- Amado, B. G., Arce, R., Fariña, F. (2015). Undeutsch hypothesis and Criteria Based Content Analysis: A meta-analytic review. *The European Journal of Psychology Applied to Legal Context*, 7(1), 3–12.
- Andrews, S. J., Lamb, M. E. (2014). The effects of age and delay on responses to repeated questions in forensic interviews with children alleging sexual abuse. *Law and Human Behavior*, 38(2), 171–180.
- Baj, A. (2008). Wybrane zagadnienia przepisu art. 186 kpk. *Prokuratura i Prawo*, 7–8, 88–107.
- Braun, K. A., Ellis, R., Loftus, E. F. (2002). Make my memory: How advertising can change our memories of the past. *Psychology & Marketing*, 19(1), 1–23.

- Braun-LaTour, K. A., LaTour, M. S., Pickrell, J. E., Loftus, E. F. (2004). How and when advertising can influence memory for consumer experience. *Journal of Advertising*, 33(4), 7–25.
- Brojek, M. (1998). Uwagi i postulaty dotyczące taktyki przesłuchania w charakterze świadka osoby nieletniej. *Prokuratura i Prawo*, 1, 97–110.
- Brown, T., Frederico, M., Hewitt, L., Sheehan, R. (2000). Revealing the existence of child abuse in the context of marital breakdown and custody and access disputes. *Child Abuse & Neglect*, 24(6), 849–859.
- Bruck, M., Ceci, S. J. (1999). The suggestibility of children's memory. *Annual Review of Psychology*, 50(1), 419–439.
- Budzyńska, A. (2010). Psychologiczne aspekty zeznań małoletnich świadków. *Dziecko Krzywdzone. Teoria, badania, praktyka*, 9(1), 7–14.
- Budzyńska, A. (2018a). Przygotowanie małoletnich świadków do udziału w przesłuchaniu W: *Przesłuchanie małoletniego świadka w postępowaniu karnym. Poradnik dla profesjonalistów* (s. 57–62). Warszawa: Fundacja Dajemy Dzieciom Siłę.
- Budzyńska, A. (2018b). Realizacja przesłuchania dziecka W: *Przesłuchanie małoletniego świadka w postępowaniu karnym. Poradnik dla profesjonalistów* (s. 63–80). Warszawa: Fundacja Dajemy Dzieciom Siłę.
- Carter, C. A., Bottoms, B. L., Levine, M. (1996). Linguistic and socioemotional influences on the accuracy of children's reports. *Law and Human Behavior*, 20(3), 335–358.
- Davis, S., Bottoms, B. (2002). Effects of social support on children's eyewitness reports: A test of the underlying mechanism. *Law and Human Behavior*, 26, 185–215.
- Engel-Bernatowicz, A. (2005). Specyfika kontaktu w wywiadzie psychologicznym. W: K. Stemplewska-Żakowicz, K. Krejtz (red.), *Wywiad psychologiczny. Wywiad jako spotkanie z człowiekiem*. Warszawa: Pracownia Testów Psychologicznych Polskiego Towarzystwa Psychologicznego.
- Fundacja Dzieci Niczyje. (2011). Standardy dotyczące przesłuchiwanie małoletnich świadków w trybie art. 185a i 185b k.p.k. *Dziecko Krzywdzone. Teoria, badania, praktyka*, 10(2), 23–26.
- Fundacja Dajemy Dzieciom Siłę. (2018). *Przesłuchanie małoletniego świadka w postępowaniu karnym. Poradnik dla profesjonalistów*. Warszawa: Fundacja Dajemy Dzieciom Siłę.
- Gadomska-Radel, A. (2015). *Przesłuchanie dziecka jako ofiary i świadka przestępstwa w procesie karnym: monografie*. Warszawa: Wolters Kluwer Polska.

- Garven, S., Wood, J. M., Malpass, R. S., Shaw III, J. S. (1998). More than suggestion: The effect of interviewing techniques from the McMartin Preschool case. *Journal of Applied Psychology*, 83(3), 347–359.
- Grzegorzczak, T. (2008). *Kodeks postępowania karnego oraz ustawa o świadku koronnym: Komentarz*. Warszawa: Wolters Kluwer Polska.
- Harwas-Napierała, B. Trempała, J. (2001). *Psychologia rozwoju człowieka, t. 3. Rozwój funkcji psychicznych*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Hauch, V., Sporer, S. L., Masip, J., Blandón-Gitlin, I. (2017). Can credibility criteria be assessed reliably? A meta-analysis of criteria-based content analysis. *Psychological Assessment*, 29 (6), 819–834.
- Hofmański, H., Sadzik, E., Zgryzek, K. (2004). *Kodeks postępowania karnego, t. 1: Komentarz do artykułów 1–296*, Warszawa: C.H. Beck.
- Horna, M. (2014). Nowelizacja kodeksu postępowania karnego a ochrona małoletniego podczas przesłuchania. *Dziecko Krzywdzone. Teoria, badania, praktyka*, 13(2), 11–39.
- Horna-Cieślak, M., Budzyńska, A., Masłowska, P. (2018). Organizacja przesłuchania dziecka. W: *Przesłuchanie małoletniego świadka w postępowaniu karnym. Poradnik dla profesjonalistów*. Warszawa: Fundacja Dajemy Dzieciom Siłę.
- Howie, P., Nash, L., Kurukulasuriya, N., Bowman, A. (2012). Children's event reports: Factors affecting responses to repeated questions in vignette scenarios and event recall interviews. *British Journal of Developmental Psychology*, 30(4), 550–568.
- Jagięłło, D. (2019). Swoboda wypowiedzi podczas czynności przesłuchania (zagadnienia wybrane na tle udziału świadka). *Studia Prawnoustrojowe*, 46, 77–89.
- Kassin, S. M., Dror, I. E., Kukucka, J. (2013). The forensic confirmation bias: Problems, perspectives, and proposed solutions. *Journal of Applied Research in Memory and Cognition*, 2(1), 42–52.
- Korkman, J., Juusola, A., Santtila, P. (2014). Who made the disclosure? Recorded discussions between children and caretakers suspecting child abuse. *Psychology, Crime & Law*, 20(10), 994–1004.
- Lamers-Winkelman, F. (2000). Statement validity analysis: Its application to a sample of Dutch children who may have been sexually abused. *Journal of Aggression, Maltreatment & Trauma*, 2(2), 59–81.
- Loftus, E. F., Palmer, J. C. (1974). Reconstruction of automobile destruction: An example of the interaction between language and memory. *Journal of Verbal Learning and Verbal Behavior*, 13(5), 585–589.
- Loftus, E. F., Pickrell, J. E. (1995). The formation of false memories. *Psychiatric Annals*, 25(12), 720–725.

- Loftus, E. F. (2005). Planting misinformation in the human mind: A 30-year investigation of the malleability of memory. *Learning & Memory*, 12(4), 361–366.
- Makaruk, K., Włodarczyk, J. (2020). *Praktyka przesłuchiwanie dzieci w Polsce. Raport z badania*. Warszawa: Fundacja Dajemy Dzieciom Siłę.
- Marten, Z. (2012). *Psychologia zeznań*. Warszawa: LexisNexis Polska.
- Memon, A., Vartoukian, R. (1996). The effects of repeated questioning on young children's eyewitness testimony. *British Journal of Psychology*, 87(3), 403–415.
- Mierzwińska-Lorencka, J. (2011). Przesłuchanie małoletniego pokrzywdzonego w trybie art. 185a kpk-wybrane wyniki badań aktowych. *Dziecko Krzywdzone. Teoria, badania, praktyka*, 10(2), 56–76.
- Morrison, J., Flegel, K. (2018). *Wywiad diagnostyczny z dziećmi i młodzieżą*. Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego.
- Myers, J. (2008). A short history of child protection in America. *Family Law Quarterly*, 42, 449–463.
- Oates, R. K., Jones, D. P., Denson, D., Sirotnak, A., Gary, N., Krugman, R. D. (2000). Erroneous concerns about child sexual abuse. *Child Abuse & Neglect*, 24(1), 149–157.
- Osiak, K. (2016). Prawa i obowiązki małoletniego pokrzywdzonego, które przysługują mu podczas przesłuchania w trybie art. 185a Kodeksu postępowania karnego. *Dziecko krzywdzone. Teoria, badania, praktyka*, 15(4), 87–104.
- Otgaar, H., de Ruiter, C., Howe, M. L., Hoetmer, L., van Reekum, P. (2017). A case concerning children's false memories of abuse: Recommendations regarding expert witness work. *Psychiatry, Psychology and Law*, 24(3), 365–378.
- Otgaar, H., Candel, I., Merckelbach, H., Wade, K. A. (2009). Abducted by a UFO: Prevalence information affects young children's false memories for an implausible event. *Applied Cognitive Psychology: The Official Journal of the Society for Applied Research in Memory and Cognition*, 23(1), 115–125.
- Parker, A. D., Brown, J. (2000). Detection of deception: Statement Validity Analysis as a means of determining truthfulness or falsity of rape allegations. *Legal and Criminological Psychology*, 5(2), 237–259.
- Patihis, L., Younes Burton, H. J. (2015). False memories in therapy and hypnosis before 1980. *Psychology of Consciousness: Theory, Research, and Practice*, 2(2), 153.
- Pieńkowska, E., Fornalik, I. (2018). Przesłuchiwanie świadków z niepełnosprawnością intelektualną. *Dziecko Krzywdzone. Teoria, badania, praktyka*, 17(4), 116–142.
- Pisula, E. (2001). *Autyzm u dzieci: diagnoza, klasyfikacja, etiologia*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.

- Pisula, E. (2008). Dziecko z autyzmem jako ofiara przemocy. *Dziecko Krzywdzone. Teoria, badania, praktyka*, 7(1), 23–36.
- Poole, D. A., White, L. T. (1991). Effects of question repetition on the eyewitness testimony of children and adults. *Developmental Psychology*, 27(6), 975–986.
- Poole, D. A., Lindsay, D. S. (2002). Reducing child witnesses' false reports of misinformation from parents. *Journal of Experimental Child Psychology*, 81(2), 117–140.
- Porter, S., Yuille, J. C., Lehman, D. R. (1999). The nature of real, implanted, and fabricated memories for emotional childhood events: Implications for the recovered memory debate. *Law and Human Behavior*, 23(5), 517–537.
- Principe, G. F., Schindewolf, E. (2012). Natural conversations as a source of false memories in children: Implications for the testimony of young witnesses. *Developmental Review*, 32(3), 205–223.
- Quas, J. A., Davis, E. L., Goodman, G. S., Myers, J. E. (2007). Repeated questions, deception, and children's true and false reports of body touch. *Child Maltreatment*, 12(1), 60–67.
- Rosen, G. M., Sageman, M., Loftus, E. (2004). A historical note on false traumatic memories. *Journal of clinical psychology*, 60(1), 137–139.
- Rumney, P. N., McCartan, K. F. (2017). Purported false allegations of rape, child abuse and non-sexual violence: Nature, characteristics and implications. *The Journal of Criminal Law*, 81(6), 497–520.
- Sajkowska, M. (2011). Wykorzystywanie seksualne dzieci. *Dziecko krzywdzone. Teoria, badania, praktyka*, 10(3), 147–159.
- Samborski, E. (2006). *Zarys metodyki pracy sędziego w sprawach karnych*. Warszawa: Wydawnictwo Prawnicze LexisNexis.
- Saywitz, K. J., Wells, C. R., Larson, R. P., Hobbs, S. D. (2019). Effects of interviewer support on children's memory and suggestibility: Systematic review and meta-analyses of experimental research. *Trauma, Violence, & Abuse*, 20(1), 22–39.
- Scoboria, A., Wade, K. A., Lindsay, D. S., Azad, T., Strange, D., Ost, J., Hyman, I. E. (2017). A mega-analysis of memory reports from eight peer-reviewed false memory implantation studies. *Memory*, 25(2), 146–163.
- Sokołowska, J. (1959). *Dziecko jako świadek*. Warszawa: Wydawnictwo Prawnicze.
- Szymańska-Pytlińska, M., Chodecka, A. (2014). Zagrożenia wtórną wiktyimizacją dziecka-ofiary wykorzystywania seksualnego związane z badaniami sądowymi. *Dziecko krzywdzone. Teoria, badania, praktyka*, 13(1), 72–93.
- Thompson, W. C., Clarke-Stewart, K. A., Lepore, S. J. (1997). What did the janitor do? Suggestive interviewing and the accuracy of children's accounts. *Law and Human Behavior*, 21(4), 405–426.

- Toeplitz-Winiewska, M. (2012). Etyczne problemy diagnozy psychologicznej małoletnich świadków. *Prace Instytutu Profilaktyki Społecznej i Resocjalizacji*, 19, 231–241.
- Trocha, O. (2011). Praktyka przesłuchiwanie dzieci w Polsce. Raport z badań aktowych. *Dziecko krzywdzone. Teoria, badania, praktyka*, 10(2), 35–55.
- Trocme, N., Bala, N. (2005). False allegations of abuse and neglect when parents separate. *Child Abuse & Neglect*, 29(12), 1333–1345.
- Vrij, A. (2005). Criteria-based content analysis: A qualitative review of the first 37 studies. *Psychology, Public Policy, and Law*, 11(1), 3–41.
- Vrij, A. (2009). *Wykrywanie kłamstw i oszukiwania: psychologia kłamania i konsekwencje dla praktyki zawodowej*. Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego.
- Witczak, A. (2009). Wpływ procesów pamięci na zeznania małoletniego świadka. *Przeгляд Prawa i Administracji*, 81, 131–140.
- Włodarczyk, J., Sajkowska, M. (2013). Wykorzystywanie seksualne dzieci. Wyniki Ogólnopolskiej diagnozy problemu przemocy wobec dzieci. *Dziecko krzywdzone. Teoria, badania, praktyka*, 12(3), 82–100.
- Włodarczyk, J., Makaruk, K., Michalski, P., Sajkowska, M. (2018). *Ogólnopolska diagnoza skali i uwarunkowań krzywdzenia dzieci. Raport z badań*. Warszawa: Fundacja Dajemy Dzieciom Siłę.
- Zajac, R., Gross, J., Hayne, H. (2003). Asked and answered: Questioning children in the courtroom. *Psychiatry, Psychology and Law*, 10(1), 199–209.
- Zielona-Jenek, M. (2004). Podatność na sugestie dziecka-zarys teoretyczny. *Dziecko Krzywdzone. Teoria, badania, praktyka*, 3(1), 80–88.
- Zmarzlik, J. (2007). Przygotowanie dziecka do uczestnictwa w przesłuchaniu. W: M. Sajkowska (red.), *Przyjazne przesłuchanie dziecka* (s. 58–79) Warszawa: Fundacja Dzieci Niczyje.

PARTICIPATION OF THE PSYCHOLOGIST IN THE CHILD WITNESS INTERROGATION - CHALLENGES AND TRAPS

Participation in the interrogation of a minor witness and preparation of an expert opinion about his/her testimony is undoubtedly one of the most difficult tasks for a forensic psychologist. This article presents an overview of 'traps' – places that seem to be particularly difficult for an expert psychologist, where it is easy to make a mistake, overlook important data, or misinterpret the obtained information. The authors illustrated these places with examples from real cases and listed recommendations that should be kept in mind at a given stage of the interrogation and during the preparation of an expert opinion. In the end, more general recommendations, that could

improve the quality of psychological expert opinions regarding the child witness testimony, are given and discussed. There is no doubt that participation in a child interrogation and preparation of an expert opinion requires highly specialized knowledge and skills. The authors hope that the presented article will be a contribution to further discussion on the improvement of the quality of the child interrogation and the psychological expert opinion itself.

KEYWORDS

TESTIMONY, MINOR, CHILD, VICTIM, INTERROGATION, EXPERT, OPINION

Cytowanie:

Wojciechowski, J., Stala, K. (2021). Udział psychologa w przesłuchaniu małoletniego świadka – wyzwania i pułapki. *Dziecko Krzywdzone. Teoria, badania, praktyka*, 20(1), 14–46.

Artykuł jest dostępny na licencji Creative Commons Uznanie autorstwa-Użycie niekomercyjne-Bez utworów zależnych 3.0 Polska.

MINISTERSTWO
SPRAWIEDLIWOŚCI

www.ms.gov.pl

FUNDUSZ
SPRAWIEDLIWOŚCI

Sfinansowano ze środków – Funduszu Sprawiedliwości, którego dysponentem jest Minister Sprawiedliwości